

A Károli-biblia és a helyesírás

1. A cím olvastán mindjárt felmerül a kérdés: miért érdemes a jelzett témával foglalkozni? Röviden a következőt válaszolhatjuk. Először is azért, mert a magyar helyesírás kialakulásában fontos állomás volt az ún. protestáns helyesírásnak a létrejötte, amelynek viszont igen lényeges részlegét jelentette a Károli-biblia képviselte változat. Másodszer arról sem feledkezhetünk meg, hogy a Károli-bibliának nagy volt a hatása, mind a megjelenését követő időben, mind később, szinte egészen máig, természetesen a helyesírást illetően is.

Előbb szóljunk ez utóbbiról, a Károli-biblia **hatásáról**. Mindenekelőtt mondanivalójával, valamint nyelvével és stílusával hatott (l. részletesebben: SZATHMÁRI 1990). 1590 óta kiadásainak száma — ritka kivételként — a 400 felé közeledik (l. Képes Kálvin Kalendárium 1990. 30), nem csoda hát, hogy nyelvével nem kismértékben segítette irodalmi nyelvünk kialakulását, ezenkívül több szó és szólás került át belőle a népnyelvbe, a mindennapi nyelvbe, és az egész bibliának, benne mindenekelőtt stílusának a nyoma ott van számos költőnk, írónk művein. Hasonló szerepet töltöttek be Szenczi Molnár Albert költői szépségű zsoltárai (Psalterium Ungaricum 1607). Ezért írta Csűry Bálint (CSŰRY 1940: 240), hogy „... a biblia és a zsoltárok századokon át legfőbb lelki táplálékai közé tartozott református magyar népünknek” (a zsoltáréneklés szépségét, a benne kifejeződő közösségi érzés erősítő szerepét bemutatja pl. Szabó Pál is „Bölcső” c. regényében: Bp., 1943. 111—112). Bár a Károli-biblia szövegét Szenczi Molnár Albert után is (ő 1608-ban tette közzé a maga kiadását, miután „igazgatta, nehol megis jobbitotta” az eredeti változatot) többször javították, de sajátos nyelvi és stiláris jellegét végig megőrizte.

Melyek voltak a biblia hatóterületei? Mindenekelőtt az istentiszteleteken a résztvevők rendre a bibliából vett részleteket hallottak, részben szó szerint felolvasva, részben a prédikációkban azokat interpretálva. De a biblia volt az „alapanyaga” az iskolai hit- és erkölcstanóráknak is, jóllehet a bibliai történeteket a gyerekek rendszerint már iskoláskoruk előtt megismerték édesanyjuktól vagy nagyszüleiktől. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a zsoltárokat és a biblia legfontosabb, legszebb részeit a legtöbben könyv nélkül ismerték (ilyenformán még az írni, olvasni nem tudás se volt akadály a

előbbieik ismeretének!); hogy korábban sokan a biblia szövegét véve alapul tanultak meg a családban írni, olvasni, és hogy — mint Csűry említi (CsűRY 1940: 241) — akadtak olyanok is, akik egyszer vagy többször átolvasták az egész bibliát, akkor valóban elmondhatjuk: ez a nem mindennapi könyv elkísérte az embereket a bölcsőtől a koporsóig, és közben elkerülhetetlenül befolyásolta nyelvüket, beszédüket is.

Az irodalmi és köznyelv normarendszerének az erősítésén és terjesztésén kívül lényeges az is, hogy — amint már említettük — hatott az egyszerű emberek gondolkodására, a beszéd-, valamint kifejezésmódjára. Ezt igazolja CsűRY említett dolgozata, amelyben azt vizsgálja, hogy szülőfalujának, a Szatmár megyei Egrinek a népnyelvébe milyen szavak, nevek, szólások és közmondások kerültek be a bibliából. Néhány példa: *Éva jánya* 'kíváncsi nő'; *Isten nevébe* 'ingyen'. Metaforát is alkottak bibliai helynévvel: *Kanahá főüggye* 'termékeny földterület'; egy másik földrajzi név meg (*Bethlehem*) a hangalak hasonlósága alapján a *Bethlen* családnév helyére került Egriben, s így lett *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelemből *Bethlehem Gábór* a nép ajkán. Hasonlóképpen a *manna* szó vált a 'málna' jelölőjévé. A legérdekesebb azonban az, ha a nép változtat saját ízlésének — mintegy nyelvi ösztönének — engedelmeskedve a bibliai mondatformán, valahogy úgy, mint ahogy Petőfi egyes versein változtattak, amelyek aztán népdallá lettek. Például a Máté evangéliuma XXVI. részének 31. versében található mondat: „Megverem a' pásztort és el-/zélednec a' nyájnac juhai” — minden bizonnyal a ritmus kedvéért — ilyen alakúvá vált: „*Vérd meg a pásztort, elszéled a nyáj!*” (jelentése Csűry közlésében: ha vezető emberét megölik, szétzúllik az ország). (L. még FÉJA 1974: 1189.) Ezenkívül — mint ismeretes — számos költőnk (Csokonai, Kölcsey, Arany, Tompa, Ady, Oláh Gábor, Tóth Árpád, Áprily, Szabó Lőrinc stb.) és számos prózaírónk (Árva Bethlen Kata, Kemény Zsigmond, Tolnai Lajos, Móricz, Kodolányi, Szabó Magda stb.) nyelvén — nagyon is kitapinthatóan — ott a vizsolyi biblia nyoma (l. JUHÁSZ 1940). Megjegyzem még, hogy Ady is a következőt írta be bibliájába: „Ady Endre legkedvesebb könyve.” Végül Velcsov Mártonné dolgozatának (VELCSOVNÉ 1966) a tanúsága szerint Babits a „Jónás könyve” c., több tekintetben oly jelentős alkotásához is a vizsolyi bibliát használta fel. Tehát még a katolikus Babits se vonhatta ki magát a hatása alól.

2. Most pedig lássuk: miért jelentős állomás a magyar helyesírás alakulásában az ún. **protestáns helyesírás** és benne a Károli-biblia helyesírása?

Induljunk ki abból, hogy Kniezsa István hogyan mutat rá az egységes helyesírás fontosságára: „Egységes helyesírás fejlett irodalmi életet és szellemi központot tételez fel, helyesírási változatosság pedig szervezetlenségre,

egymástól többé-kevésbé független irodalmi tevékenységre, szellemi központ és nemzeti nyelvű vezető intellektuális réteg hiányára vall.” (KNIEZSA 152: 5.) Ebből két dolog is következik. Ahhoz, hogy a műveltség bizonyos szintjén megjelenő írás, írott nyelv betölthesse kommunikációs (a mondanivaló kifejezését és megértését biztosító) feladatát, egységes és részleteiben is szabályozott írásmódra, azaz **helyesírásra, helyesírási rendszerre** van szükség. Ennek a kialakítása természetesen hosszú történeti folyamatnak (többszörös helyesírási reformnak, illetve módosításnak) az eredménye. Közvetve azonban az is benne van Kniezsa jellemzésében, hogy egy-egy nép magasabb műveltségének, közelebbről nemzetté válásának szinte feltétele az irodalmi nyelvnek — újabb nevén: a nyelvi sztenderdnek — a létrehozása és valójában ezen belül az egységes helyesírási rendszernek a kialakítása. A **nyelvi sztenderd** ugyanis egy-egy nyelvnek a több használati formán (a nyelvjárásokon, a szociolektusokon stb.) felülemelkedett, fő vonásaiban egységes, normalizált és eszményi változata, amely rendszerint integrációs (vagyis egységesítő) folyamatok útján hosszabb idő alatt alakul ki, majd a nép, illetve a nemzet nyelvhasználatának reprezentánsává válik.

A helyesírási rendszernek és a nyelvi sztenderdnek a kialakulása egyébként két módon is **összefügg**. Egyrészt az előbbi mindvégig része az utóbbinak. Másrészt a nyelvi egységesülés és normalizálódás éppen a formai elemekben, közelebbről a hangjelölés területén, tehát a helyesírásban indul meg. És a magyar helyesírás a későbbiek során is szorosan együtt fejlődik szinte máig irodalmi nyelvünkkel. (A magyar nyelvi sztenderd kialakulására, történetére l.: BÁRCZI 1963; SZATHMÁRI 1968; BENKŐ 1960; TOMPA 1955; BENKŐ 1960 és 1988: 235—257; l. még KISS 1991 passim; SZATHMÁRI 1995: 15—18.)

3. Visszatérve a helyesíráshoz, a legtöbb európai nép — köztük a magyar is — a latin ábécét vette át. Nyilvánvaló, hogy a latinban meglévő magyar hangok jelölése nem okozott nehézséget, de amelyek a latin ábécéből hiányoztak, azoké már igen.

A Szent István korától formálódó magyar helyesírás előtt **három nagy kérdés állt**. Első volt a teljes hangjelölés, illetve az ún. **fonematikus jelleg** megvalósítása. Ez utóbbi azt jelenti, hogy egy fonémát (vagyis az illető nyelvben jelentésmegkülönböztető szerepű hangot) mindig ugyanaz a betű jelöl, és hogy egy bizonyos betű mindig ugyanazt a beszédhangot takarja (az első ilyen fonológiai alapelvű írásrendszert egyébként a görögök hozták létre: l. BALÁZS 1987: 107—108). Mindez természetesen fokozatosan, több évszázadon át ment végbe.

Kezdetben problematikus magyar hangok voltak e tekintetben a következők, mivel vagy hiányoztak a latinból, vagy lényegesen másként ejtették

őket, vagy pedig a latinban többféle jelük volt:¹

sz — z	ty , gy , ny , ly
s — zs	ö és ü, továbbá a hosszú magánhangzók
c — dz	v és u , illetve i és j
cs — dzs .	

(L. KNIEZSA 1959²: 3—4.)

Helyesírásunk másik nagy kérdése a szóelemek (morfémák) találkozásánál (tehát toldalékolt szóban, összetételben, egy szólamként ejtett kifejezésben) a beszéd során bekövetkező **hangtani változások** jelölése volt. Vagyis hogy írásban (a helyesírásban) a részleges, zöngésség szerinti hasonulás (pl. ház + tól, a kiejtésben: hásztól), a részleges, képzés helye szerinti hasonulás (pl. szén + por, a kiejtésben: szémpor), a teljes hasonulás (pl. köz + ség, a kiejtésben: kösség), az összeolvadás (pl. lát + ja, a kiejtésben: láttya), a mássalhangzó-rövidülés (pl. hall + gat, a kiejtésben: halgat), a mássalhangzó-kiesés (pl. mind + nyájan, a kiejtésben: minnyájan) eredményeként létrejött megváltozott formák vagy az eredetiek szerepeljenek-e (részletesebben l. SZATHMÁRI 1995: 29—30 és passim).

Helyesírásunk harmadik problémakörébe, röviden az „**egyéb**” kategóriába inkább bizonyos **formai**, de szintén lényeges kérdések tartoznak (a különírás és az egybeírás, a kis és nagy kezdőbetűk, az elválasztás, az írásjelek használata stb.).

Meg kell jegyeznünk, hogy az első kérdéskör természetesen a kezdetektől felmerült; a másodiknak a szabályba öntése csak a Károli-biblia megjelenése után egy jó fél évszázaddal később (Geleji Katona István 1645-ös Magyar Gramatikáskájában), az „egyéb” kategóriába sorolt eseteké pedig 1832-ben, a Magyar Tudós Társaság által kiadott első szabályzatban.

4. Hogy mégis legalább belepillanthassunk a fonematikus hangjelölés kialakulásába, pontosabban csak alakulásába — hiszen 1590 előtt csupán erről beszélhetünk —, rámutatok nagyon röviden, milyen újat hoztak e tekintetben az egyes korszakok. Kniezsa István három korszakot különít el helyesírásunk történetében (KNIEZSA 1959²: 4, illetőleg az egész munka).

I. A **középkori rendszerek** kora (a XI. századtól a könyvnyomtatás koráig, tehát a XVI. század húszas-harmincas éveig). Ezen belül megkülönbözteti a „**kancelláriai helyesírás**”-t (a kezdetektől valójában a jelzett kor

¹ A két függőleges vonal közé tett betű az illető hangot jelöli.

végéig) és a „**kódexek helyesírása**”-t (a XV. század elejétől szintén a kor végéig, tehát a két alkorszak részben egybe is esik).

II. Az **újkori rendszerek** kora (a XVI. század húszas-harmincas éveitől a Magyar Tudós Társaság — később Magyar Tudományos Akadémia — első helyesírási szabályzatának a megjelenéséig, 1832-ig). Ezen belül megkülönböztetjük a „**protestáns helyesírás**”-t (ennek létrehozása a reformációval indul, majd Heltai Gáspár rögzíti a XVI. század hatvanas éveiben) és a „**katolikus helyesírás**”-t (ez a XVII. század elejétől formálódik, és Káldi György érvényesíti következetesen 1626-os bibliafordításában).

III. A **legújabb kori helyesírás** korszaka (1832-től napjainkig).

Ezúttal érdeklődési körünkön nyilvánvalóan kívül esik a III. korszak és a II.-ből — legalábbis részben — a katolikus helyesírás.

A **kancelláriai helyesírás** — többek között — magyar fejleményként megoldotta a |ty|, |gy|, |ny| és |ly| hang jelölését, továbbá fontos lépést tett a hosszú magánhangzók jelölése felé a betűkettőzéssel (pl. 1321 *Owaar* 'Magyaróvár', 1332 *Soos* személynév), jóllehet ez az eljárás (ti. a betűkettőzés) később a mássalhangzók esetében állandósult.

A **kódexek helyesírása** cseh (huszita) hatásra bevezeti a mellékjelek használatát. Például a |ty| és |ny| jele ilyen lesz: *t'*, *n'*; az |ü| hangé pedig: szó elején *ü*, szó belsejében *u*; az |ö| hangé viszont: *o*; és jelöli külön a nyílt |e| hangot: *é*, valamint a zárt |ë|-t: *é*, *e*. Ez a mellékjelező eljárás aztán csak a magánhangzók jelölésében él tovább. (Középkori helyesírásunk alakulását részletesen l. KNIEZSA 1952.)

A már újkori **protestáns helyesírás** megoldja (és különválasztja) a |z| és |sz|, valamint a |s| és |zs| hang jelölését (az |sz| hang jele így alakul: *fz*, a |zs| hangé pedig így: *ρ*). Állandósítja továbbá a |ty|, |gy|, |ny|, |ly| jelölésmódját. Véglegessé teszi a hosszú magánhangzók mai módon való írását (*ú*, *í*, *ó*, *é*, *á*). És ez a rendszerezés jelöli először a rövid |ö| és az |ü| hangot (*ö*, *ü*), valamint elkülöníti a nyílt |e| hangot (*e*). A protestáns helyesírást egyébként — amelynek megalkotásában fontos szerepe volt Heltai Gáspárnak — mindenekelőtt a Károli-biblia és Szenczi Molnár Zsoltáros könyve terjesztette el.

A **katolikus helyesírás** még tovább megy. Valamennyi mássalhangzót immár mai módon jelöli, kivéve a |c| és a |cs| hangot (ezek jele ebben

a rendszerezésben: *cz* és *ch*). Pázmány viszont a *|cs|* hang értékében a *cs* jelet használja, és Kazinczy hatására ez terjed el. A *|zs|* hang mai jelét Révai Miklós honosította meg a XVIII. század vége felé. Ilyenformán ekkorra megvalósult a fonematikus jelleg. (A teljesség kedvéért még utalok arra, hogy a hosszú *|ő̃|* és *|ű̃|* hang jelölésével megpróbálkozott ugyan a katolikus helyesírás: *õ*, *ũ*, ez azonban — nyilván nehézkessége miatt — nem vert gyökeret. A mai megoldás az akadémiai helyesírásból származik.) (Az e pontban mondottakat részletesebben l. KNIEZSA 1959²: 5—21, SZATHMÁRI 1968, különösen a protestáns helyesírásra vonatkozólag.)

5. Úgy jutottunk el Károliig, illetőleg a Károli-bibliáig. **Károli Gáspár** (magam így írom és így ejtem, indokaimat l. SZATHMÁRI 1990: 189—190) a XVI. század második felének igen művelt embere volt, aki nagyon is benne élt korában, és aki meg volt áldva bizonyos szervező-, valamint vezetőképes-séggel, továbbá a kitartás, a hajthatatlanság, sőt makacsság sem hiányzott belőle, különösen, ha egyházáról volt szó. Az irodalmi nyelvvel kapcsolatban ki kell emelnünk a következőt: Károli az északkeleti terület szülötte, és mint lelkipásztor, illetve mint valójában Kassa-völgyi esperes is ezen a tájon munkálkodott. Ennek azért van jelentősége, mert — mint említettük — irodalmi nyelvünk alapja az északkeleti vidékek nyelvhasználata volt.

Hogyan jött létre a **Károli-biblia**? Nagyon röviden a következőkre kell rámutatnunk. Az indíttatást nyilván a humanista elveket is folytató reformáció adta: a szentírást kézbe adni, mégpedig anyanyelven, továbbá minden rendű és rangú embernek. Károli elismeri az elődök bibliafordítói munkáját, Heltai Gáspárt és Mélius Juhász Pétert említi név szerint. Az előjáróbeszéd-beli tájékoztatás szerint „egy néhány Iámbor tudos atyafiak” voltak segítségére a „közel három eztendeig nagy fáradsággal, testi töredelemmel” végzett munkában. (Károlin kívül valószínűleg még hárman voltak a csoport tagjai: személyükről stb. l. SZABÓ 1984: 54—56, szakirodalommal.)

Ki kell emelnünk, hogy — mint Horváth János is utal rá (HORVÁTH 1957²: 316 kk.) — a fordítók a sietség ellenére előre meghatározott filológiai elvek szerint végezték munkájukat. Adtak az eredetihez való jelentés- és stílusbeli hűsége, és tudatosan törekedtek a magyaros fordításra.

Kollektív munka volt ugyan a vizsolyi biblia, mégis Károlival kapcsoljuk össze, mégpedig azért, mert ő volt a megálmodója, majd motorja a fordítás sokrétű munkájának, és az ő szellemisége hatja át az egész művet. A fordításon kívül egyébként ő fogalmazta meg a magyarázó jegyzeteket és az egyes

részek ún. summáit. Ezenkívül nyilván átjavította és bizonyos mértékben egységesítette társai szövegeit. Később ő irányította a nyomdai munkálato-
kat, végül pedig ő írta az előjáróbeszédet és az ajánlást. Ilyenformán egy
személyben volt fordító, szerkesztő, jegyzetíró és sajtó alá rendező.

6. Mivel — mint utaltunk rá — a helyesírási rendszer kialakulása va-
lójában része a **nyelvi sztenderd, az irodalmi nyelv** létrejöttének, fog-
laljuk össze röviden a Károli-biblia ilyen irányú hatását. Ez a biblia azál-
tal, hogy a korábbi nyomtatványok *í-ző* nyelvhasználata helyett az *é-ző*, az
*ö-ző*vel szemben az *e-ző* beszédet választotta, és hogy mind az egyéb hang-
tani jelenségeket, mind az alaktani rendszert illetően egy táji szélsőségektől
mentes, kiegyenlítettebb nyelvhasználati típussal élt, továbbá hogy ezt —
Szenczi Molnár zsoltáraival együtt — minden eddiginél nagyobb intenzi-
tással terjesztette, nagy mértékben hozzájárult nemzeti nyelvünk teljesebb
kialakulásához és megszilárdulásához. (Részletesebben l. SZATHMÁRI 1990:
193—197.)

És még hozzátehetjük a következőt. A vizsolyi biblia páratlan hatásá-
nak a titkát a mai normarendszer felé mutató nyelvén kívül — vagy talán
ezt megelőzően is — a mű sajátos **stílusában** kell keresnünk. Horváth János
a biblia ajánlásáról állapítja meg, hogy „szép folyású, tiszta, világos magyar
nyelven” íródott (HORVÁTH 1957²: 319). Azt hiszem azonban, hogy ez a meg-
állapítás érvényes Károli magyarázataira, fordítására, sőt az egész bibliára
is. Egyébként Németh László igen találóan három fő stilisztikai sajátosságát
emelte ki tanulmányában: a zeneiséget, a költőiséget és a változatosságot, a
sokműfajúságot (NÉMETH 1975²: 101—102).

7. A Károli-biblia a helyesírást illetően — mint utaltunk rá — Heltai
rendszerét követte. Milyen volt **Heltai helyesírási rendszere**? Mint Knie-
zsa István rámutatott (KNIEZSA 1959²: 15—19), minden hangra kiterjedő,
tudatos és következetes rendszer, amelyet megalkotója az 1560-as években
rögzített, és amely nagyjában a kancelláriai helyesírást, továbbá Sylvester és
a krakkói nyomtatványok rendszerét egyesítette, illetőleg egyeztetette össze,
amint a következő táblázat is mutatja:

Hangok:	Jelek:
a, á	<i>a, á</i>
c, cs	<i>tz, cz</i> (korábban a <i>ch</i> -t használta cs értékben)
ë, é	<i>e, é</i>
e	<i>ę</i>
gy, ty, ny, ly	<i>gy, ty, ny, ly</i>
i, í	<i>i, í</i>
j	<i>i</i> , szótag végén: <i>y</i>
k	<i>k, -c, kk: ck</i>
o, ó	<i>o, ó</i>
ö, ő	<i>ö</i>
s	<i>f, -s</i>
sz	<i>fz, fz</i>
u	<i>v-, w-, u</i>
ú	<i>ú</i>
ü, ű	<i>ü</i>
v	<i>v-, -u, -w</i>
zs	<i>þ</i> (korábban: <i>f</i>)

Heltai helyesírása aránylag rövid idő alatt elterjedt. Diadalát elsősorban annak köszönhetette, hogy a két leghatásosabb protestáns könyv: a vizsolyi biblia és Szenczi Molnár zsoltárfordítása kisebb változtatással ezt a rendszert alkalmazta. Ilyenformán létrejött a Heltai rendszerén alapuló protestáns helyesírás, amelynek szabályait Szenczi Molnár 1610-ben megjelent latin nyelvű magyar grammatikája foglalta össze, és emelte a norma rangjára.

8. És milyen végül is a Károli-biblia helyesírási rendszere? Lássuk az összefoglaló táblázatot.

Hangok:	Jelek:
á	á, <i>a</i> (ritk.)
c	<i>tz</i>
cs	<i>cz, tf</i>
e, ë	<i>e</i>
é	é, <i>e</i> , <i>ee</i> (ritk.), <i>e</i> (ritk.)
gy	<i>gy, g</i> (ritk.), <i>gj</i> (ritk.), <i>gi</i> (ritk.)
i	<i>i</i>
í	<i>î, i</i>
j	<i>i, y</i> (ritk.)
k	<i>k, -c; ck</i>
ly	<i>ly</i>
ny	<i>ny, n̄, nj</i> (ritk.), <i>ni</i> (ritk.)
ó	ó, <i>ô</i> (ritk.)
ö, ő	ő, <i>ö</i> (kurzív szövegben), <i>ö̇</i> (lapszéli jegyzetben)
s	<i>f, -s; fs, ff</i>
sz	<i>fz, β</i> (kurzív szövegben)
ty	<i>ty, ti</i> (ritk.)
u	<i>v-, u; W-</i>
ú	<i>ú-, ú</i>
ü, ű	<i>ű, ü</i> (kurzív szövegben), <i>ű̇</i> (lapszéli jegyzetben)
v	<i>v-, u; -w-</i> (ritk.)
z	<i>z</i>
zs	<i>f, s</i>

Ebből a táblázatból is kitűnik, hogy a Károli-biblia helyesírása mindenekelőtt megszilárdította a protestáns helyesírásnak eddig kialakult fonematikus jellegét. Mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók mennyiségi különbségét feltünteti: az előbbieket hosszúságát általában ékezettel, az utóbbiakét betűkettőzéssel jelzi. A palatális mássalhangzók többnyire mai formában fordulnak elő (*gy, ty, ny, ly*), ritkán használ helyettük mellékjeles betűt (*g̃, n̄*). Kár, hogy Károliék elhagyták Heltai rendszeréből a nyílt |e| és a |zs| hang megkülönböztető jelét (az *e* jelet ugyan felhasználták — meglehetősen rendszertelenül — bizonyos |é| hangok jelölésére, pl. *bē, prędára, vitez, félzket, fzekiben*). Ilyenformán a Károli-bibliában a *e* jelöli mind a

nyílt, mind a zárt |e| hangot. És a |zs| hang külön jelének elhagyása következtében az *s* és *ſ* jelöli mind az |s|, mind a |zs| hangot. Ezenkívül még nem válik el egymástól ebben a rendszerezésben az |u| és a |v| hang, valamint az |i| és a |j| hang jelölése. Gyakran él továbbá a Károli-biblia az egyes hangokat jelölő betűk leggyakoribb formáján kívül más, ritkább változatokkal (l. a táblázatot, valamint MOLNÁR—SIMON 1976: 275). Végül két jele maradt a |k| hangnak is, és ez a rendszerezés sem tudta még beilleszteni a hosszú magánhangzók sorába az |ő| és |ű| hangot.

Mint említettem, a hangjelölésen, illetve a fonematikus jelleg megvalósításán túl ekkor (tehát a XVI. század végén) még nem merült fel a helyesírás másik két nagy kérdése, de valahogyan, a gyakorlatban a Károli-biblia is megoldotta őket. Ami a szóelemek (morfémák) találkozásánál bekövetkező **hangtani változások** jelölését illeti, a következőket jegyezhetjük meg.

a) A zöngéesség szerinti hasonulást a Károli-biblia nem jelöli, tehát mai módon a szóelemző elvet érvényesíti, pl. *ſzárast*, *vétkeztenec*, *meghalni*.

b) A teljes hasonulást viszont általában jelöli, tehát a mai eljárástól eltérően nem a szóelemző elvet érvényesíti, pl. *kössegnec*, *köſſég*, *fekenni*, *hannyác*.

c) Az összeolvadást szintén jelöli, így a maitól eltérően nem a szóelemző elvet követi, pl. *ſzolgalattyát*, *ſzoríttýác*, *kéuánnya*, *táamaztya*, *állapattyát*, *czúfollýa*.

d) A mássalhangzó-kiesést — igaz, hogy csak egy példám van rá — viszont nem jelöli, tehát mai módon a szóelemző elvet követi, pl. *mindnyáián* (kétszer).

Az „**egyéb**” kategóriába sorolt jelenségek közül a Károli-biblia következetesen használja a mondatot lezáró pontot, a mellékmondatot és a felsorolások elemeit elválasztó vesszőt, a felsorolást megelőző kettőspontot. Az igeekötők ezzel szemben különírva fordulnak elő (pl. *meg iria*, *bé foglal*), és a különírás általában is sokkal gyakoribb a mainál (pl. *két ezer*, *három ſáz*, *az az*, *az után*, *a' kic*). Gyakoribbak a nagy kezdőbetűk is, ti. nemcsak a mondatkezdő szavakat és tulajdonneveket írja így, hanem a fontos(nak vélt) szavakat is (pl. *Első Könyvben*, *Világnac*, *ſzent Egyháznac*, *Tudományát*, *az Eeg alatt*).

9. Németh László ezt írta 1929-ben többek között a vizsolyi bibliával foglalkozó tanulmányában: „A magyar nyelv nagy és szerencsés iskolája volt ez a könyv” (NÉMETH 1975²: 101). Valóban nagy iskolája, mert a XVI. század végi nyelvünknek a kiművelt héberrel, göröggel, latinnal és az emberiség egyik legnagyobb alkotásával, a Bibliával kellett megmérkőznie. És ugyanakkor szerencsés iskolája is, ti. az akkori igen nehéz idők ellenére — elsősorban

Károli kitartó buzgalmának az eredményeképpen — nem egészen három év alatt megszületett, még hozzá máig ható színvonalon az első teljes magyar nyelvű bibliafordítás. És az elmondottak érvényesek még a helyesírásra is: ti. helyesírási rendszerünk kialakítását illetően sok mindent megoldott, de a legtöbbet azzal tette, hogy elterjesztette — vagy szerényebben: segített elterjeszteni — a ma felé mutató protestáns helyesírást.

Irodalom

BALÁZS János 1987. Hermész nyomában. A magyar nyelvölcsélet alapkérdései. Magvető Kiadó. Budapest.

BÁRCZI Géza 1963. A magyar nyelv életrajza. Gondolat Kiadó. Budapest.

BENKŐ Loránd 1960. A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás első szakaszában. Akadémiai Kiadó. Budapest.

BENKŐ Loránd 1982. A történeti nyelvtudomány alapjai. Tankönyvkiadó. Budapest.

CSÜRY Bálint 1940. Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához. In: MNy. 36: 238—248.

FÉJA Géza 1974. Szenczi Molnár Albert emlékezete. In: Kortárs 1974. 8. sz. 1188—1202.

HORVÁTH János 1957². A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete. Gondolat Kiadó. Budapest.

JUHÁSZ Géza 1940. Károlyi és költészetünk. In: VASADY (szerk.) 1940: 123—140.

KISS Jenő 1991. A magyar nyelv. In: KÓSA László (szerk.). A magyarságtudomány kézikönyve. Akadémiai Kiadó. Budapest. 77—161.

KNIEZSA István 1952. Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Akadémiai Kiadó. Budapest.

KNIEZSA István 1959². A magyar helyesírás története. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó. Budapest.

MOLNÁR József—SIMON Györgyi 1976. Magyar nyelvemlékek. Tankönyvkiadó. Budapest.

NÉMETH László 1975². A vizsolyi biblia. In: Az én katedrám 99—104. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. Budapest.

SZABÓ András 1984. Károlyi Gáspár (1530. k.—1591.) ELTE Kiadó. Budapest.

SZATHMÁRI István 1968. Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Akadémiai Kiadó. Budapest.

SZATHMÁRI István 1990. A reformáció és benne a Vizsolyi Biblia nyelvi hatása. In: Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. Szerk. BARCZA József. Budapest. 1990. 184—202.

SZATHMÁRI István 1995. A magyar helyesírás alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

TOMPA József 1955. Az irodalmi nyelv. In: Nyelvünk a reformkorban. Szerk. PAIS Dezső. Akadémiai Kiadó. Budapest. 313—434.

VASADY Béla (szerk.) 1940. Károlyi Emlékkönyv. Budapest.

VELCSOV Mártonné 1966. Fordítási hibából archaizáló nyelvi eszköz. In: Népr. és Nytud. X. 55—61.